‘*Onder de Zwarte Adelaar, Oranje en Pruisen in de 19e eeuw’*
Erfprins Willem Frederik (1772-1843)
en zijn vrouw
Wilhelmina van Pruisen ‘Mimi’(1774-1837)

Zevendaagse reis van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau
naar Polen, Berlijn en Potsdam
18 t/m 24 juni 2018

Dag 1, maandag 18 juni 2018

Terwijl de bijna voltallige reisgroep om even voor 10.00 uur in hotel Het Veluwse Bos in Beekbergen zich de koffie/thee met een flinke punt heerlijke appeltaart of een bescheiden plakje cake goed liet smaken, verwelkomde Joan Patijn – mede namens Albert – de reislustigen op deze eerste GVON-reisdag. Voordat zij het startschot kon geven, controleerde zij – als rechtgeaarde en nauwgezette reisleider – nogmaals de namenlijst en had zij nog enige mededelingen van huishoudelijke aard. Namens Historizon ontvingen wij de gebruikelijke fraaie reisbeschrijving en wenste ook Arjan Segers eenieder een ‘vorstelijke’ reis toe.
Net als twee jaren geleden werden we klokslag 10.00 uur weer vriendelijk uitgezwaaid door de ‘blote fanclub’ van etalagepoppen tegenover het hotel. Chauffeur Theo van Munckhof Reizen liet zich hier gelukkig niet door afleiden, stelde de ‘Tomtom’ in als ‘automatische piloot’ en koerste ‘immer gerade aus’ naar het eerste reisdoel: Braunschweig.

Terwijl de authentieke oranje GVON-reis-snoeptrommel – met échte Poolse versnaperingen - al snel rondging, klonk de welluidende stem van Bernard Woelderink door de geluidsinstallatie. Het wel en wee van de stadhouders Willem III, IV, V, en de ballingschap van 1795-1813 werden nog eens duidelijk toegelicht als extra voorbereiding voor deze speciale studiereis.

Naaldwijk en de Oranjes
Arnold Knopper, oud kerkrentmeester en archivaris van de Oude Kerk te Naaldwijk, zorgde in de bus voor een interessante lezing ‘Het Huis van Oranje was ook in het Westland’. In 1612 kocht Stadhouder Frederik Hendrik (1584-1647) voor fl. 360.000,-- goederen en rechten in Naaldwijk. Het kasteeltje te Honselersdijk verbouwde hij tot een echt paleis en hij richtte het zeer luxueus in. In de kerk is de Prinsenbank nog steeds aanwezig. Na de dood van Koning-Stadhouder Willem III in 1702 verviel het bezit aan Koning Frederik de Grote van Pruisen (1712-1786). Later deed hij weer afstand van zijn rechten ten gunste van zijn nicht Wilhelmina van Pruisen (1751-1820), de echtgenote van Stadhouder Willem V (1748-1806). Veel schilderijen, meubels etc. zijn nog steeds terug te vinden in Berlijn. Ter gelegenheid van de geboorte van Prinses Juliana in 1909 werd er in de Naaldwijkse kerk een mooi gebrandschilderd ‘Oranje’ raam geplaatst. Ook Koning Willem Alexander bezit nog steeds de

titel Heer van Naaldwijk. Een luid applaus was Arnolds beloning voor deze extra 'Oranje-informatie'.

Bavaria Alm

Ondertussen waren we ongemerkt de grens met Duitsland gepasseerd en naderden we onze eerste stop in het plaatsje Garbsen voor de lunch in de Bavaria Alm, een groot houten chalet-achtig restaurant. Aan één langgerekte tafel voor onze groep van 34 personen werden drie soorten Flammkuchen geserveerd. Eenieder kon dan naar believen een stuk afsnijden: heel verrassend!

Braunschweig

Voor de middag stond er op het programma een uitgebreid bezoek aan de Middeleeuwse Welfenstad Braunschweig die helaas in WO II zwaar gebombardeerd werd. In 1175 liet Welfenhertog Hendrik de Leeuw (1129-1195) daar de burcht Dankwarderode bouwen. Als historische reconstructie is de burcht nog steeds te bewonderen op de Burgplatz naast de - door diezelfde Hendrik gebouwde – Domkerk St. Blasii. In deze oudste Romaanse Dom in Nedersaksen bevindt zich onder andere het prachtige praalgraf van Hertog Hendrik en zijn gemalin Matilda van Engeland, precies boven hun sarkofagen in de fascinerende crypte. In diezelfde grafkelder was van 1806 tot 1958 ook de lijkkist van onze Stadhouder Willem V bijgezet. Na zijn vlucht in het voorjaar van 1795 voor de Patriotten en de Franse overheersers was hij vaak in Braunschweig op bezoek bij zijn dochter Prinses Louise (1770-1819), die getrouwd was met Karel George August, Erfprins van Braunschweig-Wolfenbüttel (1766-1806). In het voormalige paleis van de Hertogen van Braunschweig is onze Willem V van Oranje-Nassau op 9 maart 1806 gestorven. Vanwege de Franse bezetting kon zijn lijk niet bijgezet worden in de grafkelder van de Nieuwe Kerk in Delft. Pas op 29 april 1958 werd zijn kist overgebracht naar Delft. Wilhelmina verwaardigde zich niet om bij zijn bijzetting "achter de baar van zo'n sukkel te lopen!" Koningin Juliana en Prins Bernhard waren er wel bij aanwezig.

Er wordt gespeculeerd of het hart van Willem V nog in de grafkelder van Braunschweig is achtergebleven in een grote urn. Deze urn zou meer waarschijnlijk het hart kunnen bevatten van Hans Hermann von Katte, de op 6 november 1730 in Küstrin terechtgestelde jeugdvriend van Frederik de Grote.

Van de 13^{e}-eeuwse fresco's in de Dom zijn die van het zuidelijke dwarsschip en die in het koor prachtig bewaard gebleven. De zeer in het oog springende grote zevenarmige kandelaar werd door Hendrik geschonken. Het belangrijkste en oudste stuk is echter het in zijn eenvoud aangrijpend mooie Imerwardcrucifix van 1150, dat nog uit de vroegere kapittelkerk afkomstig is.

Vlak voor sluitingstijd hield een dominee een vijf-minuten-sluitingsdienst. Hierin begroette hij in het bijzonder ''die Holländische Gäste".

Hierna werden we in de gelegenheid gesteld om op eigen gelegenheid de stad te verkennen. Op het dak van het voormalige Hertogelijk Paleis – aan de buitenkant prachtig authentiek gerestaureerd en van binnen nu een luxe winkelcentrum – bevindt zich de indrukwekkende beeldengroep Quadriga. Aangeraden werd om van daar af te genieten van het weidse uitzicht over Braunschweig.

Om 18.00 uur werden we in het centraal gelegen mooie Hotel FourSide aan de Jöddenstrasse 3 vriendelijk gedirigeerd naar onze - buiten verwachting riante – kamer (de

mijne was 9 bij 5 m) plus wel zeer uitnodigende badruimte. Vervolgens werden we uitgenodigd om te genieten van het weelderige en uitgebreide dinerbuffet.

Dag 2, dinsdag 19 juni 2018

Palac Racot
In 1798 kocht Erfprins Willem Frederik (1772-1843) de landgoederen Racot (bij Poznan, West-Polen) en Widzim in Groot Polen, niet ver van Posen, nu Poznan. Het Poolse Palac Racot is nu een hotel, ons reisdoel op deze tweede dag.

Unter den Linden
Onderweg las kunsthistorica Ineke Goudswaard voor uit haar afstudeerscriptie, waaraan ik onderstaande gegevens mocht ontlenen. Louise Henriëtte (1627-1667), dochter van Frederik Hendrik en Amalia van Solms, werd tegen haar zin in 1646 gedwongen tot een huwelijk met de Grote Keurvorst Frederik Willem I van Brandenburg (1620-1688). Haar echtgenoot schonk haar een landgoed waar zij een paleis liet bouwen in Nederlandse stijl, het latere Oranienburg. Naar voorbeeld van het Lange Voorhout (foto links) liet zij Unter den Linden aanleggen: vier rijen bomen met 1200 linden en 600 iepen, aangevoerd uit de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Mogelijk dat een andere bomenlaan ook tot voorbeeld van Unter den Linden gediend kan hebben, nl de Maliebaan van Utrecht. (foto rechts)

In de 16e eeuw (1537) was Unter den Linden nog een gewone landweg tussen het Stadsslot in Berlijn en de dierentuin die 10 jaar eerder in 1527 was aangelegd. Op advies van zijn stadhouder in Kleef en goede vriend Johann Maurits van Oranje-Nassau (1604-1679) werd een tuin en allee in 'Hollandse stijl' ontworpen die een verbinding moest gaan vormen tussen het slot en de dierentuin, naar voorbeeld van het Lange Voorhout. Langs het oude jaagpad zouden zes rijen van 1000 noten- en 1000 lindenbomen geplant worden. De oudste afbeelding van de laan die Ineke heeft kunnen vinden, is van 1690. Er verschenen steeds meer prestigieuze gebouwen, zodat Unter den Linden uitgroeide tot de bekendste boulevard van Berlijn: praalweg van de Pruisische koningen en Duitse keizers, en flaneerlaan van de bourgeoisie.

De Duitse bomenlanen, zowel in Kleef als bij Oranienburg en in Berlijn hadden dus Lange Voorhout als inspiratiebron. Keurvorst Frederik Willem had tijdens zijn vierjarig verblijf in de Republiek – al voor zijn huwelijk - zijn ogen goed de kost gegeven en bouwde Brandenburg in veel opzichten op naar Holländische voorbeelden. Je zou dus kunnen zeggen, dat Unter den Linden er ook wel gekomen zou zijn als hij niet getrouwd geweest was met Louise Henriëtte. Het is dan wel de vraag of de plannen zo snel en mooi gerealiseerd hadden kunnen worden, want Louise heeft wel degelijk een belangrijk aandeel in het uitvoeren van de plannen gehad. Unter den Linden is er nog steeds, niet meer met 2000 bomen, maar met 350.
Ook Ineke viel een luid applaus ten deel voor deze interessante 'Oranje-Pruisen'-informatie uit haar afstudeerscriptie. Ondertussen waren we aangekomen in Frankfurt aan de Oder, waar in het herbergachtige Frankfurter Kartoffelhaus een niet te versmaden aardappelschotel als lunch voor ons klaar stond. Voordat we weer in onze VIP-bus met tafeltjes stapten, werden we nog even gewezen op de Oder, de grensrivier tussen Duitsland en Polen.

De Oranjes en de familie Peltzer
"Mijn goede kennis Hannie de Ruiter-Peltzer leverde mij nogal wat gegevens voor deze reis", vertelde Joan. "Zij is een nazaat van Gerhard Peltzer. Hij was hoffourier - een ondergeschikte van de hofmaarschalk - en keldermeester bij Stadhouder Willem V en Koning Willem I. Kleinzoon Willem Frederik Peltzer (1818-1883) vervulde de functie van secretaris-thesaurier bij de Oranjes. Bij de verdeling van de erfenis van Koning Willem II in 1862 was hij belast met de inspectie van de Poolse bezittingen. Groothertogin Sophie van Saksen-Weimar, Prinses van Oranje-Nassau (1824-1879, dochter van Koning Willem II) en haar nakomelingen bezochten tot 1919 nog geregeld Palac Racot." In 1921 werd Racot genationaliseerd; het vormde tot 1928 de residentie van de Poolse president. Al enkele jaren is het nu een tamelijk luxueus hotel.

Palac Racot
Op het bordes van het prachtig gerestaureerde gele paleis stond onze vriendelijk lachende Poolse gids Emilian Pralat ons al op te wachten. Pralat publiceerde een boek over Racot dat wij die dag konden aanschaffen. In min of meer goed verstaanbaar Duits – af en toe bijgestaan door onze 'polyglotte' reisleidster – heette hij ons welkom en nodigde hij ons uit om hem te volgen naar de schitterende tuinkamer. Geheel in stijl was de u-vormige tafel stralend gedekt met damast en een antiek thee-/koffie- en gebakservies. Een groot assortiment aan oog- en smaakpapillen strelende vierkante gebakjes (of te wel 'taartjes' in adellijk jargon) vulde de kristallen etagères. Deze vorstelijke ruimte was als enige nog – voor zover wij dat beoordelen konden – authentiek gedecoreerd met stucwerk Onze gids toonde ons twee verdiepingen waarbij wij hem volgden door de vrij knusse kamers. Dat het de prinsessen Mimi en Louise, en later ook groothertogin Sophie, hier best beviel, konden wij ons goed voorstellen. Links van de mooi vorm gegeven en uitgestrekte tuin bevonden zich de stallen en het immense koets~~en~~huis uit de Weimarperiode. Hierin viel een mooie verzameling koetsen en bijbehorende tuigage te bewonderen.

Als afscheidsdrankje stonden bij terugkomst in de vorstelijke tuinkamer verfrissende en kleurig uitziende cocktails op ons te wachten. Bij de afronding van zijn rondleiding vertelde de gids nog een aantal anekdotes uit de geschiedenis van dit voormalig Oranje bezit,

waaronder dat Erfprins Willem Frederik op dit landgoed als eerste in Polen het lijfeigenschap had afgeschaft. Bij de bevolking was hij bijzonder populair. De eerste protestantse school was door hem gesticht. Een andere anekdote was dat Groothertogin Sophie het plaatselijke Evangelische kerkje nieuwe avondmaalbekers had geschonken. De predikant wilde deze echter niet gebruiken. Sophie, hoogst verbaasd, kwam persoonlijk controleren of de voet van de kelk wel of niet hoog genoeg was. De uitslag was nergens opgetekend. De katholieke school werd in haar opdracht gebouwd. In haar dankwoord bracht Joan onze waardering aan Emilian Pralat niet alleen met woorden tot uiting, maar liet deze vergezeld gaan van een mooi cadeau aan paleis Racot, namelijk een authentieke lithografie van onze Erfprins Frederik Willem, in 1798 de trotse eigenaar van paleis Racot. Een fles oranjebitter mocht hierbij natuurlijk ook niet ontbreken.
Op het bordes werden nog groepsfoto's gemaakt; niet alleen door onze hoffotograaf Jan-Dirk, maar ook door de nog steeds vriendelijk lachende Poolse gids.

Schlosskapelle
Voordat we in de nu katholieke Schlosskapelle hartelijk welkom werden geheten – weliswaar in het Pools – door de pastoor in zwarte bodywarmer, werden belangstellenden uitgenodigd de klokken te luiden. Elisabeth Groeneveld , die lid is van het Utrechtse klokkenluidersgilde stond duidelijk haar mannetje tussen de stoere mannelijke medereizigers. In het door vrijwilligers in 1998 gebouwde wijkgebouw werden wij uitbundig getrakteerd op overheerlijke dikke zwarte kersen. Onze Poolse gids vertaalde het door mijnheer Pastoor gemaakte compliment aan zijn 86-jarige huishoudster: "Zo word ik altijd door mijn lieve Natalja verwend!" Onder grote hilariteit werd een rondgaand jampotje rijkelijk gevuld met Zloty's voor het goede werk van de pastoor. Bij het afscheid overhandigde Joan ook de geestelijke gastheer een fles met het gebruikelijke geestrijke vocht: Oranjebitter. Voor zijn huishoudster was er het bekende geborduurde gastendoekje.

Delicjusz
Onderweg naar ons hotel Delicjusz in Steszew reden we over een dijk die nog aangelegd was door onze 'polderprins' Willem Frederik. Op de sobere hotelkamer hoopte ik dat – wat het diner betrof - Hotel Delicjusz ook werkelijk zijn naam eer aandeed. In een kazerneachtige lange eetzaal werd ik niet teleurgesteld: het door vriendelijke dames opgediende maal was beslist delicious!

Dag 3, woensdag 20 juni 2018

Reckenwalde (nu Wojnowo)
Via een prachtige weg reed Theo van Steszew naar Wojnowo. De Duitse naam was in 1939 Reckenwalde (163 inwoners) en daar bracht Prins Bernhard van Lippe-Biesterfeld op het sobere ouderlijk bezit 'Gutshaus Reckenwalde' zijn jeugd door; beslist niet onbezorgd. Zijn vader Prinz Bernhard zur Lippe-Biesterfeld sr (1872-1934) diende in WO1 als officier aan het westelijke front. Het huis is in de afgelopen eeuw uiterlijk amper veranderd. De bekende foto's van Juliana en Bernhard in hun verlovingstijd 1937, Prinzessin Armgard zur Lippe-Biesterfeld, geboren Gräfin von Sierstorpff-Cramm-Crieven (1883-1971) en Bernhards broer Aschwin (1914-1988) op de trappen van het voorbordes kwamen weer naar boven. In 1940 zette Bernhards moeder Prinses Armgard het landgoed te koop. Tegenwoordig is er het kinderrevalidatieoord Szpital Rehabilitacyjno – Leczniczy dla Dzieci w Wojnowie in gevestigd.

In de grote hal van het voormalige Schloss hangt een bord dat de bezoeker herinnert aan de Historia Wojnowa. Ook als je het Pools niet machtig bent, maken de foto's van de jonge prins, zijn familie en zijn huwelijk met de Hollandse erfprinses duidelijk dat ook Wojnowo zijn beroemdste inwoner niet vergeten is. De inrichting herinnerde hier niet meer aan. Via een achterbordes kwamen we in een onverzorgde tuin met aardig wat kinderspeel- en klimmogelijkheden. Aan het eind van het voormalige park troffen we het grote meer aan, waar de twee broers in hun jeugd veel visten, zwommen en roeiden.

De warme lunch, bestaande uit een heerlijke goulashsoep, verrukkelijk 'draadjesvlees', een buitenproportionele Wiener Schnitzel, smakelijke kip in spek, twee verschillende koolsalades én gekookte aardappelen, deed beslist niet onder voor een vorstelijk diner. Dát werd ons allemaal geserveerd in de Herberg Karczma Pod Koziorozc (oftewel in goed Nederlands Herberg De Steenbok). Bij binnenkomst werden wij direct ontvangen door een levensgrote bruine beer op zijn achterpoten. Iedereen moest natuurlijk met 'Bruintje' op de foto als herinnering voor het nageslacht. "Werkelijk gezellig en vooral delicjusz!" was de eensluidende beoordeling van de Oranje-reizigers.

Trebschen (nu Trzebiechow)

Na de lunch bezochten we Trzebiechow met het door Henri van de Velde ontworpen interieur van het Jugendstil gebouw, dat dienst deed als sanatorium en nu een bejaardenhuis is. Opdrachtgeefster in 1876 was Prinses Marie Alexandrine Reuss-Köstriz (1849-1922), dochter van Groothertogin Sophie van Saksen-Weimar. Van buiten is het bijzonder de moeite waard, van binnen is het vergane glorie, bewoond door invaliden en dementerende ouderen. Schloss Trebschen, de voormalige residentie van Prinses Marie en haar echtgenoot Prinz Heinrich VII von Reuss-Köstritz (1825-1906), huisvest tegenwoordig een school. De buitenkant is nog authentiek, binnen is van de oorspronkelijke inrichting niets meer over. Wij werden hier herinnerd aan "the American Princess" Allene Tew, die veel geld spendeerde aan Trebschen ter wille van haar toenmalige echtgenoot, de nazigezinde prins Heinrich XXXIII Reuss zu Köstritz, de zoon van Prinses Marie.

Potsdam

Van Trzebiechów, via Frankfurt a/d Oder, weer terug naar Duitsland; Potsdam was het einddoel. Ineke Goudswaard vertelde tijdens deze rit verder over onze Louise Henriëtte. "De Brandenburgers waren bijzonder met haar ingenomen: zij was liefdevol en ambitieus. Ook was zij de grondlegger van de sociale zorg en voerde ze naar Hollands voorbeeld een beter belastingstelsel in. Wetenschappers, geleerden, deskundigen en experts op veel gebieden werden naar Duitsland gehaald. Haagse paleizen stonden model. ~~De~~ Nederlandse kolonisten introduceerden de aardappelen en bouwden onder andere baksteenfabrieken. Keurvorstin Louise Henriette beloofde een weeshuis te stichten; nog niet eerder in Duitsland gebeurd. In 1665 was het klaar! In de buurt van haar Schloss Oranienburg is het nog steeds te bewonderen. Zij schonk de Grote Keurvorst van Brandenburg zes kinderen en werd daardoor de stammoeder van de Pruisische koningen en de Duitse keizers." De dvd-vertoning 'Potsdam' in de bus sloot prima aan op Inekes verhaal.

Ons NH Hotel Potsdam bevond zich midden in het Holländische Viertel. Omdat we al om 17.15 uur bij het hotel waren, werd praktisch door iedereen van de gelegenheid gebruik gemaakt het nog veelal authentieke 18^{e} eeuwse stadje in te gaan. Mijn eerste zoektocht was

zoals gebruikelijk naar een ijswinkel. Ik werd al snel op mijn wenken bediend: Italiaans ijs in vele smaken in grote overvloed! Wie schetste mijn verbazing in de grote boekhandel in de hoofdstraat een groot gedeelte van de groep weer tegen te komen. Ook ik kon mijn slag daar weer slaan. Met mijn 'buit' moest ik snel weer naar het hotel: op het terras in de tuin waren de tafels alweer gedekt voor het omvangrijke dinerbuffet.

Dag 4, donderdag 21 juni 2018: Berlijn

Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden

Het thema van deze dag was 'de Oranjes en Pruisen in de 19e eeuw'. De dag begon met een ontvangst en rondleiding op de Nederlandse ambassade. Voordat we het gebouw mochten betreden werden onze tassen eerst – zoals op Schiphol – gescand door een forse marechaussee-dame en vervolgens moesten ze in kluisjes opgeborgen worden. Niemand zag er waarschijnlijk verdacht uit, want voor onze paspoorten had ze geen belangstelling. Fotograferen was uitdrukkelijk verboden! Eenmaal binnen werden we in de Prins Clauszaal welkom geheten door de heer Tom Maassen. Enthousiast vertellend leidde hij ons rond: "De toenmalige Koningin Beatrix opende op 2 maart 2004 officieel de Ambassade van het Koninkrijk der Nederlanden. In deze entreehal hangen de vier versies van zeefdrukken van Koningin Beatrix door Andy Warhol. Rem Koolhaas was de architect die de eervolle opdracht ontving om een nieuw uitzonderlijk en extravagant ambassadegebouw te bouwen op een bijzondere locatie aan de oever van de rivier de Spree. De etage-lagen in de glazen kubus zijn steeds een split-level, waarin hellingbanen en trappen elkaar afwisselen. In het hele gebouw is aluminium op verschillende manieren toegepast." Zonder een kwalificatie af te willen geven en afgaand op het geroezemoes werd me wederom duidelijk dat over smaak 'niet valt te twisten!' Het was beslist een uitzonderlijk gebouw, maar Koolhaas zou van mij geen akkoord hebben gekregen. In de vergaderzaal, waar we getrakteerd werden op koffie en thee, verscheen ook de heer Wepke Kingma, sinds 2007 ambassadeur. De circa twee meter lange Wepke deed zijn naam niet echt eer aan. Wél werd duidelijk dat de heer Kingma zich de koning te rijk voelde in zijn functie. Als vertegenwoordiger van het Nederlandse volk, de regering en de koning zag hij het aanhalen en verbeteren van de relaties en betrekkingen tussen de Nederlanders en de Duitsers als zijn belangrijkste taak. Wederom werden na het dankwoord van Joan cadeaus overhandigd: onder andere het boek 'Monumenten voor Nassau en Oranje' door onze Emerentia van Heuven-van Nes en Marieke Spliethoff. Ook wij gingen niet met lege handen weg. Het boekje 'Die Oranier und Deutschland' door Reinildis van Ditzhuyzen en een informatief gidsje over deze ambassade kregen wij mee als aandenken.

Humboldt Forum

Na zo'n anderhalf uur vertrokken we richting de herbouw Van het Berliner Stadtschloss. We wisten al dat we helaas toch niet binnen rondgeleid zouden worden om in ogenschouw te kunnen nemen hoe ver de herbouwplannen al vorderden. Maar dat ook de buitenkant totaal niet te bewonderen zou zijn vanwege de vele steigers en de met doeken afgedekte gevels. Ondanks de verwelkoming door een prachtige en macht uitstralende Prins Maurits maakte een bezoek aan het Humboldt Forum ook niet veel goed. Een heel grote maquette, oude en nieuwe foto's en modellen van gevelversieringen vergoedden nog iets van mijn hoge verwachtingen. Het langdurige college in een veel te eentonige woordenwaterval van de arrogante ADHD-gids (met zijn vele uitweidingen die niets met de geschiedenis en de

herbouw te maken hadden) bij zijn powerpointpresentatie werd besloten met de acceptatie van de GVON-sponsorbijdrage van € 250,-- en de nodige giften van een aantal medereizigers.

Berliner Dom

Via de ingang bij het Keizerlijk Trappenhuis konden we een bezoek brengen aan de Berliner Dom, in Italiaanse Hoog-Renaissance tussen 1894 en 1905 gebouwd. In deze indrukwekkende kerk werd vooral mijn aandacht getrokken door de prachtige mozaïeken in de koepels, de schitterende gebrandschilderde ramen in de marmeren ruimte achter en boven het verguld bronzen hoofdaltaar, de imposante kansel met enorm veel houtsnijwerk en het volgens een gids “das grösste und bedeutendste Orgel mit seinen 7.269 Pfeifen, 113 Registern und vier Manualen weltweit”. Het Keizerlijke Trappenhuis met veel glanzend marmer, grote vergulde kandelaars en kaarsenkronen aan de overdadig gedecoreerde plafonds leidde naar de Keizerloge; ook weer voorzien van grote kandelaars en met het keizerlijke familiewapen onder een rood zijden met goudversierselen baldakijn. Via pronksarcofagen van onder andere de Grote Keurvorst leidde een trap naar de *crypte*. Jan-Dirk nodigde eenieder uit om zich aan te sluiten bij de groep die een bloemetje ging leggen bij de sarcofaag van Louise Henriette in de crypte van de Berliner Dom. Johan had een mooi oranje boeket gekocht. Op een mooie plaats, achterin deze crypte (precies onder het hoofdaltaar) stond de grote marmeren sarcofaag van de Grote Keurvorst met aan weerszijden zijn twee echtgenotes: links Louise Henriette en rechts van hem Dorothea zu Holstein-Glücksburg (1636-1689). Na afloop van deze kleine, maar mooie plechtigheid kon iedereen op eigen gelegenheid de middag verder invulling geven. Vanwege mijn fascinatie voor grafkelders met een grote variëteit aan lijkkisten ben ik nog eens en nog eens…. bij al deze 94 vorstelijke personen langs gegaan; de oudste dateert van 1595 en de jongste van 1915.

Unter den Linden

De Schlossbrücke tussen de Dom en het Stadtschloss ging over in de wereldbekende Unter den Linden met de vier bomenrijen. Richting Brandenburger Tor aan de linkerkant kwam ik eerst langs het imposante Kronprinzenpalais van Kroonprins Friedrich (1831-1888), de latere Keizer Friedrich III. Daarnaast het Prinzessinnenpalais voor zijn zusters. Tussen de tweede en derde bomenrij doemde het grote ruiterstandbeeld op van Frederik de Grote. Het leek alsof hij nog steeds toezicht hield op zijn bouwopdrachten, de Staatsoper, de voormalige Königliche Bibliothek en het Alte Kaiser Wilhelm I Palais.

Daarnaast, op nummer 11, stond het paleis dat onze Erfprins Willem Frederik aankocht en omdoopte tot Niederländisches Palais. In WO II is dit paleis verwoest.
Op de gevel van het huidige statige pand prijkt nu onderstaande plaquette.

Aan het eind van deze 'Lindenpromenade' bevindt zich op de Pariser Platz de Brandenburger Tor, de triomfboog met daar bovenop de Quadriga. De boog kwam tot stand in 1788 als overwinningsteken na de invasie in Holland. Koning Friedrich Wilhelm II (1744-1797) kwam zijn zuster Wilhelmina van Pruisen en zijn zwager Stadhouder Willem V te hulp met een leger van 20.000 Pruisische soldaten tegen de Patriotten. Friedrich Wilhelm deed dit echter niet 'gratis en voor niets': Wilhelmina betaalde hem ervoor: er was in Holland een speciale belasting, de zogenaamde 25^{e} penning, ingesteld.

Dag 5, vrijdag 22 juni 2018:

Oranienburg

Ik was erg benieuwd hoe Schloss Oranienburg er nu bij zou staan. In september 1999 was ik er met de GVON-reis ook. Vlak na de restauratie had de toenmalige Koningin Beatrix het geopend met de tentoonstelling 'Onder den Oranje Boom'. Van inrichting was er toen nog niets. De Grote Keurvorst had Louise Henriette in 1650 een oud jachtslot ten noorden van Berlijn geschonken. Zij doopte het om in Oranienburg. Ze richtte het heel 'Hollandisch' in en deed veel voor het stadje Bötzow, dat ook de naam Oranienburg kreeg. Voor het slot staat een mooi standbeeld (1858) van de gastvrije Keurvorstin 'in Anerkennung und Erinnerung an all das, was sie hier vollbracht hat'.

Een erg vriendelijke en zeer deskundige jongedame gidste ons zeer bevlogen door het nu prachtig ingerichte slot. Alles was bijzonder goed afgestemd op Louise, haar gezin, haar 'Niederländische' familie en haar functioneren in haar nieuwe omgeving. Ook gaf de gids zelf aan het erg leuk en leerzaam te vinden om een groep rond te leiden die zo betrokken is en al goed op hoogte is van de achtergronden van haar verhaal.
Het interesse-gehalte bleek ook erg hoog in de museumwinkel: de kassa sloeg zelfs op hol tijdens de massale inkoop! Een paar groepsleden arriveerden daardoor – zeiden ze – wat

later in het authentieke L'Oasi Ristorante meteen aan de Schlossplatz. Met een onvervalst "Benvenuti" heette de écht van origine Italiaanse ober ons welkom voor een typisch Italiaanse lunch: gekozen kon worden uit een originele Insalata Mista en een onvolprezen Pizza Mista. Nou daar was ook werkelijk geen woord gelogen: grandissimo! Delizioso!

Potsdam

Vanuit Noord-Berlijn reden we via de Glienicker Brücke Potsdam weer binnen. Het wonderschone Park Sanssouci was vanmiddag het einddoel. In de Bildergalerie zou Dr. Alexandra Nina Bauer een rondleiding verzorgen langs de imposante schilderijencollectie van Frederik de Grote in een oogverblindende langgerekte barokzaal. De streng uitziende Dr. Alexandra had echter het idee om een meer dan een uur durend kunstcollege te geven. Velen hielden het staan op hetzelfde plekje voor gezien en gingen op eigen gelegenheid een – figuurlijke - blik werpen op de kunstwerken (die helaas niet gefotografeerd mochten worden).
De tweede 'rondleiding' – buiten - werd verzorgd door een beslist vriendelijker dametje, dat mij direct deed denken aan het 'Kaboutervrouwtje' van Rien Poortvliet, Dr. Saskia Hüneke, conservator beeldhouwkunst van de Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin/ Brandenburg. Ook zij begon met een explicatie op dezelfde plek – gelukkig minder lang - over de beeldengalerij tegen de achtergevel van de Bildergalerij. Aansluitend leidde zij ons door de vrij kale tuinen richting de fonteinen. Ook daar waren de relaties tussen de Pruisen en de Oranjes – middels mooie borstbeelden - weer duidelijk vormgegeven rond de fonteinrondelen. Vooral het aanzicht en de grootse doorkijk via deze twee fonteinen achter elkaar richting Paleis Sanssouci gaven een schitterend beeld.

Paleis Sanssouci

Daarna werd iedereen in de gelegenheid gesteld Paleis Sanssouci en/of andere delen van het park te bezoeken. We bereikten het lievelingspaleis (1748) van de Pruisische Koning Frederik de Grote via een grote trap tussen terrassen met wijnstokken. Lopend langs de grafstenen van 'Der Alte Fritz' en zijn honden op het grote groene terras kwamen we bij de 'personeelsingang' aan de achterkant van het barokke zomerverblijf 'Zonder zorgen' van Frederik de Grote. In het paleis bevinden zich op één as de vestibule en de ovale marmerzaal. In de oostelijke vleugel vonden de beroemde fluitconcerten plaats. Hier bevinden zich ook de werk-/slaap- en sterfkamer van Frederik de Grote. De bibliotheek in deze vleugel is één van de mooiste Rococo-ruimtes. In de westelijke vleugel bevonden zich de logeerkamers, ook de zogenaamde Voltairekamer.

Dag 6, zaterdag 23 juni 2018

Charlottenburg

Kurfürst Friedrich III (1657-1713, de oudste zoon van de Grote Keurvorst en Louise Henriette, en zijn tweede gemalin Sophie Charlotte von Braunschweig-Lüneburg (1688-1705) bouwden van 1695 tot 1699 in het dorpje Lietzow, ten westen van Berlijn, Schloss Lietzenburg, een nieuwe zomerresidentie. Na de dood van Sophie Charlotte doopte Friedrich 'ihr zu Ehren' het slot om tot Charlottenburg.
Op het voorplein werden we welkom geheten door de Grote Keurvorst op zijn paard. Vanuit het hoofdgebouw was er een rondgang door de zijvleugels met daarin de overdadig rijk gedecoreerde originele plafondschilderingen, goudomrande spiegels, prachtige schilderijen,

talrijke familieportretten en haardversieringen in de zalen, pronk-, woon- en slaapkamers. Ook de gobelins en wandbespanningen en de schitterende houten vloeren met de kunstig gelegde patronen verhogen het beeld van macht en rijkdom in de vorstelijke ruimtes. Indrukwekkend is ook het grote portret, geschilderd naar aanleiding van de zelfkroning In Königsberg in 1701, van König Friedrich I in Preussen in vol kronings-ornaat. Heel speciaal was de inrichting van het met meer dan 2600 stuks verschillend porselein gevulde Porzellankabinett. In de Schlosskapelle werd vooral de aandacht getrokken door de monumentale Königsloge met de enorme gouden koningskroon en de Zwarte Pruisische Adelaar onder de imposante luifel.

Mausoleum

Door de prachtig aangelegde baroktuin volgden we de bordjes 'Mausoleum'.
Onmiddellijk na de plotselinge dood van de zeer geliefde Koningin Luise (1776-1810), echtgenote van Koning Friedrich Wilhelm III (1770-1840), was men begonnen met de bouw van een tempelachtig Mausoleum. In de Gedenkhalle kreeg zij een marmeren pronkgraf. Haar kist bevindt zich precies daaronder in de crypte. Later werden hierin onder andere ook bijgezet haar man Friedrich Wilhelm, hun zoon Wilhelm I (1797-1888), de eerste Duitse Keizer met diens echtgenote Augusta (1811-1890) met hun jongste zoon Albrecht, (1809-1872) die gehuwd is geweest met onze Prinses Marianne van Oranje-Nassau (1810-1883).
Onderweg naar Restaurant Opera Italiana voor de lunch werden we tegenover paleis Charlottenburg in de gelegenheid gesteld om een foto te maken van het standbeeld van Prinz Albrecht.
Ook bij deze Italiaan werden we weer hartelijk ontvangen met een onvervalst "benvenuto"! Na een heerlijke soep en een verrukkelijke vleesschotel werd de reis hervat naar Schloss Schönhausen ten noorden van Berlijn. In dat paleis zijn nog erfstukken aanwezig van de Pruisische adellijke Familie Von Dohna, al vermeld vanaf 1127. Christoph 2 Burggraaf van Dohna (1583-1637) huwde in 1620 Ursula – zus van Amalia - van Solms-Braunfels (1594-1657). Hij was Gouverneur van het Prinsdom Orange, schrijver, Oberkamerheer van de Winterkoning Frederik V van de Palts. Hij kocht het Slot Slobitten. Zoon Christiaan von Dohna (1621-1677) trouwde in 1644 Sofia van Brederode (1620-1678) en kocht *Slot Schönhausen*. Alexander Fürst zu Dohna-Schlobitten (1899-1997), geboren in Potsdam, vocht als SS'er in Stalingrad. De naam van Alexander is verbonden met de organisatie van de Vluchtelingentrek. Hij was de Russen nog net voor met het redden van 330 mensen, 140 paarden en 38 wagens over 1500 kilometer richting Hoya aan de Weser. Tevens wist hij vele delen van het waardevolle meubilair, zilver, schilderijen, gobelins, kostbare glazen en porselein van de Schlobitten-inventaris te redden. In 1945 stak het Rode Leger Slot Schlobitten in brand. Sinds 2009 is veel van de geredde bezittingen in Slot Schönhausen op de tweede etage uitgestald.

Schloss Schönhausen

In 1662 kocht Sofia zu Dohna-van Brederode een landgoed in het gebied tussen de dorpen Pankow en Niederschönhausen. Leden van de Pruisische Familie van de Grote Keurvorst en van de Hollandse van Louise Henriette waren hier vaak te gast. In latere jaren werd het koninklijk paleis steeds verder uitgebreid. Stijlen wisselden elkaar af: van Barok naar Rococo. Koning Frederik de Grote had "Die Alte Kuh" – zoals hij zijn opgedrongen echtgenote Koningin Elisabeth Christine van Braunschweig-Bevern (1715-1797) noemde – daar min of

meer vastgezet. In de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) werd er veel verwoest. Na haar terugkeer liet Elisabeth de residentie 'prachtvoll vergrössern'.
Ook 'Mimi' en erfprins Willem Frederik werden geregeld door haar ouders Koning Frederik II van Pruisen (1744-1797) en Frederika van Hessen-Darmstadt (1751-1805) in hun zomerresidentie Schönhausen uitgenodigd. Prinz Albrecht en onze Prinses Marianne woonden er in hun eerste huwelijksjaren.
Na 1945 deed het slot dienst als zetel van de DDR-President en als gastenverblijf voor buitenlandse Staatshoofden.
Bij binnenkomst werd onze aandacht direct getrokken door het zeer speciale witte trappenhuis met de rode traploper. Op de begane grond is in Audienzkammer en Vorkammer weinig meer over van de meubilering van Koningin Elisabeth. Wel veel van de portretten zijn nog wel authentiek. De Gartensaal met de prachtig ingelegde houten vloer ademt nog helemaal de grandeur-atmosfeer van haar tijd. In de volgende kamer zijn de behouden fragmenten van het Chinese printbehang van grote bijzonderheid, benadrukte de gids. Ook de slaapkamer van de toenmalige Koningin Beatrix is in de rondleiding opgenomen. Op de bovenetage zijn veel van de kostbaarheden van de Familie Von Dohna tentoongesteld: vooral meubilair en familieportretten.
Bij het verlaten van het park kwamen we ook nog langs een soort theepaviljoen. Ze verkochten er zowaar ook ijs! Via de 'Weisse Stadt' de statige villawijk van de toenmalige DDR-functionarissen bereikten we weer onze VIP-bus, deskundig bewaakt door de eeuwig geduldig wachtende Theo. Tijdens de rit naar ons luxe NH-hotel aan de Friedrich-Ebertstrasse in Potsdam drong Joan er nadrukkelijk op aan tijdens deze laatste avond alvast de koffers in te pakken, zodat we de dag erna om uiterlijk 8.00 uur zouden kunnen vertrekken.

Dag 7, zondag 24 juni 2018

Wolfenbüttel
Precies twee minuten voor de afgesproken tijd gaf Louise, na drie keer nauwkeurig geteld te hebben, het gebruikelijke vertreksein "ready voor take off!" Joan bedankte - ook namens de hoteldirectie – eenieder met hun complimenten dat alles zo prima was verlopen.
Aangezien het eerder geplande bezoek aan het nieuwe bezoekerscentrum bij het hoog boven Minden en de Weser gelegen standbeeld van Kaiser Wilhelm I geen doorgang kon vinden, werd door de reisleiding – als toepasselijke afsluiting van onze studiereis - gekozen voor een bezoek aan het 320 jaar bewoonde stamslot van het Vorstengeslacht Wolfenbüttel (al vanaf 1118 in de oorkonden opgenomen) in het gelijknamige prachtige écht Duitse plaatsje dichtbij Hannover en Braunschweig, waar we op de eerste dag met ons programma van start gingen. Met deze wijziging was ik bijzonder ingenomen.
Tijdens de lange tocht werden we in de bus wederom afwisselend onder andere door Joan en Albert en door Louise en Johan getrakteerd op een lekker bakkie koffie of thee met koek. Ook de continu bijgevulde oranje snoeptrommel kwam weer geregeld langs.
Het voormalige Residenzschloss van de Hertogen zu Braunschweig und Lüneburg is het grootste bewaard gebleven kasteel in Nedersaksen. In de appartementen wordt de pronkvolle barokke hofkunst levend gehouden. Elisabeth Christine, echtgenote van Koning Frederik de Grote, werd in 1715 in dit slot geboren. In 1739 zag Anna Amalia, de latere Hertogin van Sachsen-Weimar-Eisenach (bekend uit een van onze vorige GVON-reizen) hier het levenslicht.

Via de grote brug met aan weerszijden de mooie beeldenrijen over de slotgracht, bereikten we het imposante vierkante slotplein. Het prachtige houten trappenhuis leidt naar de rijk ingerichte Hertogs-appartementen, de pronkerige woon-, eet-, slaap- en audiëntiekamers. Tafelversieringen met glanzend zilverwerk en pronkvol Fürstenberger porselein getuigen nog steeds van zowel letterlijk als figuurlijk vorstelijk leven aan het Wolfenbütteler Hof. Alles geeft ook een duidelijk beeld van het uitbundige leven en de feesten aan het Hof. Overal kwamen we ook indrukwekkende portretten en familietaferelen tegen. De troonzaal met de rode troonzetel onder een baldakijn straalde nog steeds de macht van 'das war einmal' uit. Tegenover dit slot bevond zich ook de Hertog-August-bibliotheek. Gelukkig had ik nog even tijd om in de Vestibül rond te kijken en een paar kaarten te kopen. Door de grote ramen kon men een – figuurlijke - blik werpen op de in lange rijen opgeborgen boeken. Deze bibliotheek, ruim 450 jaar geleden gebouwd in de Pallazo-stijl van de Florentijnse Renaissance, is vooral beroemd vanwege de rijke schat aan Middeleeuwse handschriften en incunabelen, waaronder het Antwerps Liedboek uit 1544 dat door Inquisitie verboden werd vanwege het liederlijk gedrag van de geestelijkheid. Toen Hertog August in 1666 stierf, telde zijn verzameling al meer dan 116.000 boeken; tegenwoordig zijn het er al ruim 900.000. Vele geleerden hebben er gewerkt, onder nader Friedrich Adolf Ebert, circa 1800, waarnaar onze hotelstraat in Potsdam genoemd is.

Afscheidslunch

Tijdens de geweldig gevarieerde en gezellige afscheidslunch in Parkhotel Altes Kaffeehaus werd onze fantastische chauffeur Theo door Albert hartelijk bedankt en geprezen vanwege zijn "geweldig deskundige rijvaardigheid: niet langs ravijnen en door woestijnen, maar wel onder andere onder een te lage spoorlijn door!" Albert liet dit compliment vergezeld gaan van een dikke envelop met inhoud. Hierop bedankte Theo voor de discipline van de groep. Joan bedankte vervolgens Ineke Ghaoui voor haar niet aflatende en deskundige hulp als thesaurier, Ineke Goudswaard voor haar twee interessante lezingen over 'Unter den Linden en Louise Henriëtte, Arno voor zijn informatieve verhaal over 'Naaldwijk en de Oranjes', Marieke voor haar geregelde achtergrondinformatie en mijzelf voor de toezegging een verslag te schrijven over deze wel heel speciale GVON-reis.
Tot slot bedankte Klaas - namens de hele reisgroep - Joan en Albert voor de geweldige organisatie van deze zevendaagse reis van de Geschiedkundige Vereniging Oranje-Nassau naar Polen, Berlijn en Potsdam met als thema:

'***Onder de Zwarte Adelaar, Oranje en Pruisen in de 19^{e} eeuw'***
Erfprins Willem Frederik (1772-1843)
en zijn vrouw
Wilhelmina van Pruisen 'Mimi' (1774-1837)

Geheel volgens planning – om 18.00 uur - reed Theo, na 2300 km. in zeven dagen, Apeldoorn weer binnen.

Peter Peters